

**آزادی اطلاعات در پرتو
حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران و
فقه امامیه**

مؤلف

فضل الله رنجبر

دانشجوی دکتری فقه و حقوق دانشگاه علوم و

تحقیقات تهران

ویراستار:
نوید رحیمی

انتشارات قانون یار
۱۳۹۷

فهرست مطالب

پیشگفتار

فصل اول

کلیات

مقدمه

۱-۱- بررسی حقوقی موضوعی

۱-۲- اهمیت موضوع و پیشینه علمی اثر

۱-۳- سوالهای اصلی و فرعی موضوع

۱-۴- فرضیه پژوهش

۱-۵- تعاریف و اصطلاحات

فصل دوم

مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات

مقدمه

۲-۱- مفهوم آزادی اطلاعات و نسبت آن با سایر آزادی ها:

۱-۱- تعریف و مفهوم آزادی اطلاعات

۲-۱-۲- آزادی اطلاعات و نسبت آن با سایر آزادی ها

۲-۲- تاریخچه آزادی اطلاعات

۲-۳- لوازم تحقق آزادی اطلاعات

۲-۴- مبانی آزادی اطلاعات

۲-۴-۱- مبانی سیاسی و حق تعیین

سرنوشت

۲-۴-۲- حاکمیت مردم

۲-۴-۳- پاسخگویی مقامات عمومی

۲-۴-۴- اصل شفافیت

۲-۴-۵- مبانی اجتماعی

۲-۴-۶- مبنای اقتصادی

۲-۴-۷- مبنای فرهنگی

۲-۴-۸- مبنای فقهی آزادی اطلاعات

۲-۴-۸-۱- مستندات فقهی ناظر بر ثبوت

آزادی اطلاعات

۲-۴-۸-۱-۱- روایت علوی

۲-۴-۸-۱-۲- سیره معصومین

۲-۴-۸-۱-۳- حق مشارکت در اداره امور

کشور

۲-۴-۸-۱-۴- عدم قرار دادن خود در معرض

سوء ظن

۲-۴-۸-۱-۵- ادله ناظر بر نهی از کتمان علم

۲-۴-۸-۱-۶- قاعده لاضرر

۲-۴-۸-۱-۷- سیره عقلاء

۲-۴-۸-۱-۸- تعلق مالکیت اطلاعات به مردم

۲-۴-۸-۲- نقد و بررسی ادله:

۲-۴-۸-۲-۱- نقد استناد به سیره و روایات

معصومین (ع)

۲-۴-۸-۲-۲- نقد حق مشورت در اداره امور

کشور

۲-۴-۸-۲-۳- نقد استناد به نصوص ناظر بر

احتراز از قرار دادن خود در معرض سوءظن

۲-۴-۸-۲-۴- نقد استدلال به ادله ناظر بر

نهی از کتمان علم

۲-۴-۸-۲-۵- نقد قاعده لاضرر

۲-۴-۸-۲-۶- نقد استدلال به سیره عقلاء

۲-۴-۸-۲-۷- ارزیابی ادله تعلق مالکیت

اطلاعات به مردم

نتیجه گیری کلی:

- ۲-۵-۱- جایگاه جهانی آزادی اطلاعات
- ۲-۵-۲- جایگاه منطقه ایی آزادی اطلاعات
- ۲-۵-۲-۱- شناسایی آزادی اطلاعات در
سازمان کشورهای آمریکایی
- ۲-۵-۲-۲- شناسایی آزادی اطلاعات در
شورای اروپا
- ۲-۵-۲-۳- شناسایی آزادی اطلاعات در
اتحادیه آفریقا
- ۲-۵-۲-۴- شناسایی آزادی اطلاعات در
کشورهای مشترک المنافع
- ۲-۶-۱- استثنائات وارد بر آزادی اطلاعات
- ۲-۶-۱-۱- اطلاعات ناقص، ناکافی و غیرمهم
- ۲-۶-۲- امنیت ملی
- ۲-۶-۳- حریم خصوصی

۲-۶-۴- رعایت حقوق ناشی از مالکیت فکری

۲-۶-۵- مخل به مبانی اسلام

۲-۶-۶- مصالح و حقوق عمومی

فصل سوم

جمهوری اسلامی ایران و آزادی اطلاعات

مقدمه

۳-۱- قانون اساسی

۳-۲- قوانین عادی

۳-۲-۱- مؤسسات مشمول حق دسترسی به

اطلاعات:

۳-۲-۲- آئین دسترسی

۳-۲-۳- ترویج شفافیت

۳-۳- موانع و بایسته‌های آزادی اطلاعات در

ایران

۳-۳-۱- ارتقاء آگاهی عمومی و فرهنگ

سازی در زمینه‌ی آزادی اطلاعات

۳-۳-۱-۱- نهادینه کردن آزادی اطلاعات و

آموزش راهکارهای برخورداری از آن

۳-۳-۱-۲- اطلاع‌رسانی فعال توسط

مؤسسات

۳-۳-۱-۳- علنی کردن نشستهای نهادهای

دولتی

۳-۳-۲- ایجاد و تقویت زیرساختهای

تکنولوژیک و تقویت دولت الکترونیک

۳-۳-۳- استقلال رسانه‌ها و منع سانسور

۳-۳-۱- استقلال ساختاری

۳-۳-۱-۱- داشتن شخصیت حقوقی

مستقل

۳-۳-۳-۱-۲- استقلال مراجع دولتی تنظیم

کننده فعالیت‌های رسانه ایی

۳-۳-۳-۱-۳- استقلال محتوایی یا اختیاراتی

۳-۳-۳-۱-۴- استقلال سیاسی رسانه ها

۳-۴-۱- ارزیابی شکلی و ساختاری قانون

انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات

۳-۴-۱-۱- شرایط شکلی رسیدگی به

تقاضای دسترسی به اطلاعات شهروندان

۳-۴-۱-۲- آئین رسیدگی به تقاضای شهروند

۳-۴-۱-۳- ساختار و نحوه‌ی عملکرد نهاد

ناظر بر دسترسی به اطلاعات

۳-۴-۲- ارزیابی ماهوی قانون انتشار و

دسترسی آزاد به اطلاعات

۳-۴-۲-۱- ابهام و اجمال در واژگان و

تعاریف

۳-۴-۲-۲- تعارض برخی مفاهیم قانون با

اصول کلی حاکم بر دسترسی به اطلاعات.....

۳-۴-۳- نقص در ضمانت اجرا

۳-۴-۴- محدودیت‌های حق دسترسی آزاد

به اطلاعات

۳-۵- ضمانت اجرای دسترسی آزاد به

اطلاعات

۳-۵-۱- ضمانت اجرای کیفری در مورد

اشخاص حقیقی

۳-۵-۱-۱- امحاء جزئی یا کلی اطلاعات

۳-۵-۱-۲- تخریب و ایجاد اختلال در داده

ها

۳-۵-۱-۳- ممانعت از دسترسی

۳-۵-۱-۴- سرقت اطلاعات

۳-۵-۲- مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی

در حقوق موضوعه ایران

۳-۵-۳- مسئولیت مدنی افراد حقیقی و

حقوقی

۳-۵-۳-۱- قانون اساسی

۳-۵-۳-۲- قانون مجازات اسلامی

۳-۵-۳-۳- قانون مسئولیت مدنی

۳-۵-۳-۴- قانون بکارگیری سلاح توسط

نیروهای مسلح

۳-۶-۱- نگاهی به وضعیت دسترسی آزاد به

اطلاعات در قوای سه گانه و نهادهای دیگر

۳-۶-۱- قوه مقننه

۳-۶-۱-۱- نقش قوه مقننه در دسترسی آزاد

به اطلاعات

۳-۶-۱-۲- مراجعه مردم به نمایندگان

۳-۶-۱-۳- تحقیق و تفحص

۳-۶-۱-۴- نقش نمایندگی مجلس در

دسترسی آزاد به اطلاعات

۳-۶-۱-۵- شورای نگهبان

۳-۶-۱-۶- جلوه هایی از دسترسی آزاد به

اطلاعات در قوه مقننه

۳-۶-۱-۶-۱- علنی بودن جلسات مجلس

شورای اسلامی

۳-۶-۱-۶-۲- علنی بودن مذاکرات مجلس

شورای اسلامی

۳-۶-۱-۶-۳- استثناء در علنی بودن (جلسه

غیر علنی)

۳-۶-۱-۶-۴- شرایط تحقق استثناء

۳-۶-۱-۷- اطلاع رسانی در قوه مقننه

۳-۶-۲- قوه مجریه و دسترسی آزاد به

اطلاعات

۳-۶-۲-۱- نقش رئیس جمهور در گسترش

آزادی اطلاعات

۳-۶-۲-۲- قوه مجریه و جلوه‌هایی از آزادی

اطلاعات

۳-۶-۲-۲-۱- علنی بودن جلسات هیأت

دولت

۳-۶-۲-۲-۲- ابلاغ مصوبات

۳-۶-۲-۳- اطلاع‌رسانی در قوه مجریه

۳-۶-۳- قوه قضائیه و دسترسی آزاد به

اطلاعات

۳-۶-۳-۱- جلوه‌هایی از دسترسی افراد به

اطلاعات در قوه قضائیه

۳-۶-۳-۱-۱- علنی بودن دادگاه‌ها

فصل چهارم

نتیجه گیری و پیشنهادات

الف) نتیجه گیری

ب) پیشنهادات

پیوست ها

منابع و مآخذ

پیشگفتار

نظام حقوقی دسترسی آزاد به اطلاعات یکی از عناصر پایه‌ای حکومت‌های دموکراتیک و ضروری‌ترین ابزار در جهت تضمین آزادی‌های اساسی از جمله حق آزادی بیان و حق تعیین سرنوشت است. لازمه پاسخگویی به نظارت دولت، کنترل عملکرد نمایندگی اعطا شده به دولت‌ها، شفافیت و مبارزه با فساد، دسترسی آزاد به اطلاعات و اسناد نگهداری شده نزد دولت و نهادهای عمومی است. (جز در موارد استثناء) نظام‌های حقوقی دنیا به اشکال گوناگون از طریق قانون اساسی، اعلامیه‌ها، اسناد بین‌المللی، قوانین داخلی و حمایت‌ها و تضمین‌های قضایی، سال‌هاست که این حق را به

رسمیت شناخته‌اند. خیزش و جنبش دهه‌های اخیر و اقبال جهانی در به رسمیت شناختن چنین حقی، علاوه بر ایجاد توسعه مفهومی این حق، دولت‌ها را به ترسیم نظام حقوق و تعهدات به اجرا و تضمین این حق واداشته است. تفسیر موسع از اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، این حق را در حقوق اساسی کشورمان مدلل می‌سازد، به همین دلیل در کشورما نیز در سال ۱۳۸۸ ش با تصویب قانون «انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» این حق به صورت عام و فراگیر وارد نظام حقوق موضوعه شد. در فقه امامیه دلیل تعلق اطلاعات عمومی به مردم دلالت تام داشته و برای اثبات چنین حقی مورد استدلال قرار می‌گیرد.

فصل اول

کلیات

مقدمه

حق آگاهی از جمله‌ی حقوق شهروندی است. این حق دارای ابعاد گسترده می‌باشد. از سویی حق جستجو یا دسترسی به اطلاعات را می‌توان یکی از ضروری‌ترین عناصر آزادی بیان دانست و از دیگر سو مردم سالاری نیز بدون تضمین حق آگاهی نمی‌تواند متضمن آینده‌ای روشن باشد. امروزه آزادی اطلاعات و نتیجه‌ی آن حق دسترسی به اطلاعات، به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر محسوب می‌شود. تضمین آزادی بیان و حق دسترسی آزاد به اطلاعات در اسناد بین‌المللی حقوق

بشری مورد تصریح قرار گرفته است. از آن جمله می‌توان به ماده ۱۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر^۱، ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۲ و ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر اشاره نمود. بهره‌مندی از آزادی بیان و دسترسی آزادانه به

۱. هر کس حق آزادی عقیده و بیان دارد و حق مزبور شامل آن است که از داشتن عقاید خود بیم و اضطرابی نداشته باشد و در کسب اطلاعات و افکار و در اخذ و انتشار آن به تمام وسایل ممکن و بدون ملاحظات مرزی آزاد باشد.

۲. هر کس حق آزادی بیان دارد و این حق شامل آزادی جست‌وجو و کسب و اشاعه اطلاعات و اندیشه‌ها از هر قبیل بدون توجه به سرحدات، خواه شفاهاً یا به صورت نوشته یا چاپ یا به صورت هنری و یا هر وسیله دیگر به انتخاب خود می‌باشد.

۳. هر کس حق آزادی بیان دارد. این حق باید متضمن داشتن آزادی در عقیده، کسب و اشاعه اطلاعات و عقاید بدون مداخله اقتدار عمومی و صرف نظر از مرزها باشد.

اطلاعات در زمره نسل اول حقوق بشر^۱ قرار دارند. برخورداری از حقوق نسل اول نیز مستلزم عدم دخالت حکومت در جریان این حقوق و آزادی‌ها از یک سو و تکلیف وی در پاسداشت آن‌ها و برخورد با متجاوزان از سوی دیگر است.^۲ به عبارت دیگر این حقوق بیشتر دارای مفهوم سلبی اند تا ایجابی.^۳ در مقام توصیف، این آزادی‌ها از تعبیر آزادی حداکثری حتی الامکان استفاده شده است.^۴ بدین معنا که هر کجا آزادی اطلاعات در تعارض با حقوق یا آزادی‌های دیگران باشد؛ همان جا منطقه

^۱. Rights Human Generation of first.

^۲. هاشمی، محمد، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، ص ۱۶۴ - ۱۶۵.

^۳. لوسین، زهادی، رها؛ مفاهیم کلیدی حقوق بشر بین المللی، ص ۱۲۱.

^۴. اسلامی، رضا، آزادی‌های عمومی، جزوه درسی کارشناسی ارشد حقوق

ممنوعه حمایتی محسوب شده و نه تنها مورد حفاظت واقع نمی‌شود؛ بلکه مرتکب تجاوز به آن حقوق، متخلف محسوب می‌شود.^۱ امروزه آزادی و حق دسترسی به اطلاعات جزو حقوقی است که به تحقق مفهوم شهروندی که یکی از موضوعات اصلی در گفتمان دموکراسی مشارکتی است کمک می‌کند. به واقع هر اندازه بر کمیت و کیفیت اطلاعات مقابل دسترس شهروندان افزوده شود به همان میزان دموکراسی فراگیرتر و مشارکت بیش‌تر می‌شود. بنابراین به رسمیت شناختن این حق نه تنها موجب تغییر ساختار حکومت‌ها که سبب تغییر در

۱. حبيب نژاد، احمد؛ عصاره، عبدالله، محدودیت‌های دسترسی به اطلاعات در

نقش سنتی دولت نیز می‌شود. به این معنی که دولت‌ها در پرتوی اجرای قوانین آزادی اطلاعات و حق دسترسی برخلاف گذشته که مالک اطلاعات بودند به تدریج به واسطه‌ای اطلاعاتی تبدیل خواهند شد. آزادی‌های فکری که شامل آزادی عقیده، آزادی مذهب، آزادی اخبار و اطلاعات، آزادی بیان، آزادی رادیویی و تلویزیونی،... می‌گردد به اعتبار اندیشه انسان است و بدان معنا می‌باشد که هر شخص حق دارد آن گونه که می‌خواهد فکر کند یا اعتقاد داشته باشد و اندیشه‌های خود را از راه‌های گوناگون بیان نماید بی آنکه با نگرانی، فشار یا تعرض از ناحیه‌ی دولت یا اشخاص روبرو شود.^۱ به

۱. عباسی، بیژن، مبانی حقوق اساسی، ص ۲۲۵.

غیر از مفاهیم پایه‌ای حقوق بشر چون کرامت انسانی، تساوی آزادی که قانون اساسی ایران نیز مانند بسیاری از قوانین اساسی دیگر کشورها به آن پرداخته و به آن اشاره کند، در قانون اساسی مفاهیم و مصادیق متعددی از حقوق و آزادی‌های شناخته شده برای شهروندان که دولت متعهد به حفظ و اجرا و تقویت آن است.^۱

۱-۱- بررسی حقوقی موضوعی
در سالهای اخیر «آزادی اطلاعات» در مفهوم خاص خود یعنی «حق دسترسی آزاد به اطلاعات»^۲ به دلیل فواید و آثار مثبتی که شناسایی و اجرای این آزادی

۱. مهرپور، حسین، مختصر حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ص ۵۵.

۲ -Freedom of information

در برخی از کشورهای جهان داشته، توجه ویژه ای را به خود جلب کرده است. رشد و توسعه روزافزون وسایل نوین ارتباطی همچون اینترنت نیز، منجر به فراگیر شدن این موضوع در سطح عموم و فراهم شدن امکان دسترسی آسان شهروندان به اطلاعات و اخبار شده و خلاء احتمالی آن در جوامع را محسوس تر و افکار عمومی را به آن حساس تر کرده است، لذا به دلیل وضوح مبانی این حق و فواید مترتب بر آن، سالهاست کشورهای مختلف تلاش کرده اند تا این حق را علاوه بر ذکر در قانون اساسی خود، به صورت قانونی مستقل و شفاف، تدوین نموده و بستر لازم برای اجرایی شدن آن را در سطح جامعه، فراهم نمایند. در واقع امروزه این حق به عنوان زیربنای مردم سالاری مطرح و موجب تحقیق

کرامت انسانی، مشارکت عمومی، عدالت اجتماعی و همچنین شفافیت در ارکان حکومت می‌گردد. لذا به هر میزان که دولتها در مسیر دست یافتن شهروندان خود به اخبار و اطلاعات، محدودیت ایجاد کنند از عدالت دورتر و بیشتر در معرض فساد قرار می‌گیرند. بر این اساس می‌توان قانون آزادی اطلاعات را یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین روشهای حمایت از آزادی اطلاعات و بسترساز نظارت همگانی بر فعالیت مؤسسه‌های دولتی و عمومی دانست که بر ابعاد گوناگون زندگی اجتماعی، از جمله سیاست، اقتصاد و فرهنگ عمیقا تأثیر می‌گذارد. کشور ما نیز پس از فراز و نشیب‌های فراوان و با وجود اختلاف نظرهای مختلف، بعد از

چهار سال تحقیق و مباحثه در سال ۱۳۸۸، با تصویب قانونی، تحت عنوان «انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» به این خیزش جهانی پیوست، ولی تاکنون، آن گونه که شایسته است، ساز و کارهای اجرایی شدن این قانون فراهم نشده و انتظار قانون-گذار و اهداف آن محقق نگردیده است و با موانعی جدی روبروست. از این رو لازم است در جهت اصلاح رویه موجود، بایسته‌ها و موانع تحقیق این آزادی و ابزار حمایتی آن، یعنی قانون آزادی اطلاعات به صورت دقیق بررسی و موشکافی گردد. این کتاب می‌کوشد با رویکردی حقوقی و فقهی، آزادی اطلاعات راه مورد بررسی قرار دهد. تتبع در منابع فقهی، ما را به دلایل متعددی جهت اثبات حق آزادی اطلاعات رهنمون می‌سازد و مبین ماهیت و

حدود آن می‌گردد. از این رو هر گونه وضع قانون و اعمال سیاست بدون نظر داشت به این مبانی، امری بیهوده و ناکارآمد است. موضوعی که به نظر پژوهشگران و سیاست‌گذاران داخلی به آن نگاه شایسته و بایسته‌ای نداشته‌اند و همین امر نیز، یکی دیگر از دلایل ناکارآمدی فعالیت‌ها و قوانین موضوعه در این حوزه گردیده است.

۲-۱- اهمیت موضوع و پیشینه علمی اثر

با توجه به آثار و فواید مثبت و رو به تزاید آزادی اطلاعات در حوزه حقوق شهروندی و منافع ملی، ضروری است حمایت‌های قانونی از این حق ارتقاء یابد که تجلی آن را می‌توان در قانون آزادی اطلاعات کشور دانست. از این رو بررسی فقهی

و حقوقی آزادی اطلاعات و توجه به حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند شاخص خوبی در جهت بررسی و ارزیابی قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات و نقشه راهی برای سیاست‌گذاری در این حوزه باشد، تا با در نظر گرفتن نقاط قوت و ضعف قانون مزبور، مبتنی بر بایسته‌های ملی و فقهی به اصلاح رویه‌های حقوقی و فرهنگی موجود کشور پرداخت. در همین راستا پژوهش‌های فراوانی اعم از کتاب، مقاله و پایان‌نامه با موضوع آزادی اطلاعات و حق دسترسی انجام شده است نگارنده در این جا به اختصار به میزان ارتباط منابع با موضوع این کتاب خواهد پرداخت.

کتابها: کاملترین کتابی که تا کنون در این موضوع نگاشته شده، کتاب «آزادی اطلاعات» اثر آقای دکتر

باقرانصاری است. این کتاب در سال ۱۳۸۷ توسط انتشارات دادگستر منتشر شد. کتاب آزادی اطلاعات با رویکردی توصیفی و تطبیقی موضوع آزادی اطلاعات را بررسی می کند.

دومین کتاب فارسی در این حوزه کتاب «حقوق ارتباطات» کاری است مشترک از دکتر کاظم معتمدنژاد و دکتر رؤیا معتمدنژاد. با توجه به مطالب ارائه شده در این کتاب می توان کتاب حاضر را یکی از منابع فرعی موضوع آزادی اطلاعات دانست، نویسندگان کتاب از زوایای تاریخی و عملی به بحث و تحقیق در زمینه حقوق ارتباطات پرداخته اند. در بخش کتابهای لاتین، منابع گسترده ای به موضوع آزادی اطلاعات در کشورهای مختلف و با

رویکردهای متفاوت پرداخته اند. کتابهای بسیاری نیز به بررسی تطبیقی حقوق ارتباطات و آزادی اطلاعات در سرتاسر جهان پرداخته اند. از این جهت کتاب «آزادی اطلاعات: بررسی تطبیقی قوانین» Freedom of information: A comparative legal survey (نوشته ی «تابی مندل»^۱ به عنوان یکی از کتابهای مطرح در این زمینه، مورد توجه محققان قرار گرفته است. کتب پژوهشی فقهی در خبر و خبرگزاری و امام خمینی و رسانه‌های گروهی اثر دکتر جواد فخارطوسی نیز با آزادی اطلاعات مرتبط است.

کتاب‌ها و اثرهای علمی که در حوزه آزادی اطلاعات نگاشته شده است آزادی اطلاعات را از

^۱ - Toby mendel

جنبه‌های بین‌المللی و حقوق بشری مورد بررسی قرار داده اند و جنبه‌ی فقهی آزادی اطلاعات مورد غفلت پژوهشگران قرار گرفته است. مقالات مرتبط با آزادی اطلاعات در چند سال اخیر رشد قابل توجهی داشته است ولی به صورت شایسته جنبه‌ی فقهی آزادی اطلاعات مورد پژوهش و بررسی قرار نگرفته است.

۱-۳. سوالهای اصلی و فرعی موضوع

(الف) سوال اصلی: جایگاه آزادی اطلاعات در فقه امامیه و حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران چیست و چگونه تبیین می‌شود؟

(ب) سوالات فرعی:

۱- آیا آزادی اطلاعات با سایر آزادیها ارتباط دارد؟

۲- مبانی حق دسترسی آزاد به اطلاعات چیست؟

۳- حدود و ثغور آزادی اطلاعات در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران وفقه امامیه چیست؟

۴- ایرادات و نواقص قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات چیست؟

۵- ضمانت اجرای دسترسی آزاد به اطلاعات چیست؟

۴-۱. فرضیه پژوهش

۱- آزادی اطلاعات در حقوق اساسی

جمهوری اسلامی ایران در اصول هشتم و

بیست و چهارم قانون اساسی به نظر می رسد پذیرفته شده است.

۲- در فقه امامیه آزادی اطلاعات قابل اثبات است.

۳- آزادی اطلاعات با سایر آزادی‌ها همچون آزادی بیان ارتباط نزدیکی دارد.

۴- در آزادی اطلاعات اصل، افشای همه‌ی اطلاعات می‌باشد و محدودیت‌ها یک استثناء است که باید در قانون ذکر شود.

۵-۱. تعاریف و اصطلاحات

اطلاعات: اطلاعات در لغت به معنای آگاهی یافتن و اقف شدن بر کاری است.^۱ منظور داده ها^۲ در کلیه اشکال ممکنه است. اطلاعات می تواند در معنای حقایق و دستورالعمل های حکومتی باشد.^۳ ارزش اطلاعات در معنای اصطلاحی آن، مدت دار بودن و دقیق بودن آنهاست.

اطلاعات همچنین به معنای چیزی است که آگاهی را افزایش می دهد.^۴ اطلاعات به معنای نوع خاصی از اخبار، یعنی خبرهای مربوط به نیازمندیهای امنیتی دولت و محصولات اطلاعاتی نیز می باشد.

۱. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، ص ۲۴۲.

۲- data

۳ -<http://www.its.bldrdoc.gov/projects/devglossary/information.html>

۴ -<http://www.businessdictionary.com/definition/information.html>

مشخصه‌ی مهم این معنا، نیازمندی‌های دولتها و پرورش یافته بودن اخبار عادی است در این رویکرد «اطلاعات» فقط به اخبار و داده‌هایی اطلاق می‌شود که طی فرآیندی بررسی و تحلیل و پردازش شده باشد، پس اطلاعات را باید از اخبار و داده‌های خام تفکیک کرد.^۱

حق دسترسی آزاد به اطلاعات^۲: براساس ماده ۱۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی هر کس حق آزادی بیان^۳ دارد و این حق شامل آزادی جستجو،^۴

^۱ - میرمحمدی، مهدی، کارکردهای سازمان اطلاعاتی در کشورداری، فصلنامه پژوهش و مجلس، ۱۳۸۶ش، شماره ۵۷، ص ۱۶۵.

^۲ -Access to information

^۳ -freedom of Expression

^۴ -seek

دریافت^۱ و انتقال اطلاعات^۲ و... بدون توجه به چگونگی ارائه آن به طور زبانی، نوشتاری، چاپی، هنری و یا به هر وسیله‌ی دیگری می‌باشد.^۳

حق دسترسی آزاد به اطلاعات از اقسام حق آزادی بیان می‌باشد که برخلاف تصور ظاهری، منظور دسترسی به اطلاعات موجود در نهادهای دولتی است. در این پژوهش منظور از آزادی اطلاعات معنای ذکر شده می‌باشد.

آزادی: رهایی از بردگی، در رابطه با قدرت عمومی، وضعی را گویند که آدمی در آن وضع

^۱ -Receive

^۲ -Impart

^۳ -International covenant on civil and political Right available at: [http. // www. Ohchr. Org /english/ law/ pdf/ ccpr. Pdf.](http://www.Ohchr.Org/english/law/pdf/ccpr.Pdf)

^۴ -freedom

بتواند قدرت خلاقانه‌ی خود را به عمل در آورد.^۱ همچنین آزادی عبارت است از حقی است که به موجب آن، افراد بتوانند استعدادها و توانایی‌های طبیعی و خدادادی خویش را به کار اندازند، مشروط بر آن که آسیب و یا زیانی به دیگران وارد نسازند.^۲ حقوق اساسی^۳: رشته‌ای از حقوق داخلی هر کشور است که بحث می‌کند از شکل حکومت و سازمانهای دولتی و حدود حقوق و تکالیف دولت‌ها. این تعریف ناظر به حقوق اساسی مدون و

^۱ - جعفری لنگرودی، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد اول، ص ۲۴.

^۲ - هاشمی، سیدمحمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصول و مبانی کلی نظام، جلد اول، ص ۱۹۶.

^۳ - constitutional

مکتوب است.^۱ همچنین در تعریف دیگری از حقوق اساسی بیان شده است؛ حقوق اساسی اختصاصاً به روابط سیاسی بین فرمانروایان و فرمانبران می‌پردازد.^۲

قانون اساسی:^۳ قانون اساسی به کلیه‌ی قواعد و مقررات موضوعه یا عرفی، مدوّن یا پراکنده‌ای گفته می‌شود که مربوط به قدرت و انتقال و اجرای آن است.^۴

مؤسسات عمومی: طبق ماده یک قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات سازمانها و نهادهای

۱- جعفری لنگرودی، محمدجعفر، جلد سوم، همان، ص ۱۷۱۶.

۲- قاضی، ابوالفضل، بایسته‌های حقوق اساسی، ص ۱۹.

۳- Constitution

۴- قاضی، ابوالفضل، همان، ص ۳۹.

وابسته به حکومت به معنای عام کلمه شامل تمام ارکان و اجزای آن که در مجموعه قوانین جمهوری اسلامی ایران آمده است.

مؤسسات خصوصی: طبق بند ماده یک قانون فوق مؤسسه خصوصی شامل هر مؤسسه انتفاعی و غیر انتفاعی به استثنای مؤسسات عمومی است.

فصل دوم

مفهوم، مبانی و لوازم آزادی اطلاعات

مقدمه

امروزه حق دسترسی به اسناد و اطلاعات دولتی اهمیت روزافزونی یافته است. دلایل مختلفی برای اقبال کشورها به این مسئله وجود دارد که بعضاً عبارتند از: مبارزه با فساد، گسترش مشارکت شهروندان، بهبود کیفیت خدمات عمومی و ارتقای سطح زندگی افراد با آگاهی از اطلاعات کاربردی. حق دسترسی به اسناد و اطلاعات دولتی پشتوانه تئوریک عمیق نیز دارد و در حقوق بنیادین بشر از جمله حق آزادی بیان و حق تعیین سرنوشت ریشه دارد و از توابع اصل شفافیت نیز می‌باشد. قبل از هر

چیز باید مفهوم اصل آزادی اطلاعات و نسبت آن با سایر آزادی‌ها را مورد بررسی قرار بدهیم. در این فصل، نگارنده می‌کوشد تاریخچه، مفهوم، مبانی، منابع و استثنائات آزادی اطلاعات را مورد کنکاش قرار دهد. توجه به موارد مزبور باعث روشن تر شدن مباحث کلیدی آزادی اطلاعات خواهد شد. مطالعات مختلف، تحقیقات رسمی و همچنین اسناد مختلف دولتی در نقاط مختلف جهان نشان دهنده‌ی این است که اطلاعات مهم ترین ذخیره منبع قرن بیست و یکم محسوب می‌شود. امروزه آزادی اطلاعات به قوانین اساسی و عادی بسیاری از کشورهای دنیا رسوخ کرده و این حق را به عنوان حقوق مسلم ملت‌ها قلمداد می‌کنند. آزادی اطلاعات به دلیل آنکه آثار و فواید بسیار مثبت

اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، حقوقی و فرهنگی به دنبال دارد ناگزیر باید مورد شناسایی و حمایت قرار گیرد. با وجود این آثار، فواید مذکور به بار نمی آید مگر آنکه لوازم و مقتضیات آزادی مذکور نیز مورد شناسایی قرار گیرد. تحقق آزادی اطلاعات مستلزم زیرساخت‌های مختلف نرم افزاری و سخت افزاری است که این زیرساخت‌ها به صرف تصویب قانون ایجاد نمی‌شوند. توجه به آزادی بیان، حق تعیین سرنوشت و اصل شفافیت و... به عنوان مبانی آزادی اطلاعات و حق دسترسی شهروندان به اسناد دولتی باعث افزایش کارآمدی این حق می‌شود. یکی از مباحث مهم در این فصل، توجه به استثنائات آزادی اطلاعات است که نشان از توجه به این مسئله است.

شکی نیست، آزادی مطلق باعث ضرر به حریم خصوصی، منافع ملی و عمومی جامعه و همچنین امنیت ملی و عمومی می‌شود. نگارنده در این فصل، این استثنائات و محدودیت‌ها را مورد توجه قرار داده است.

۲-۱- مفهوم آزادی اطلاعات و نسبت آن با سایر آزادی‌ها:
هر چند در مقدمه‌ی این پژوهش مطالبی در باب شناخت و تبیین مفهوم آزادی اطلاعات بیان شد، لیکن درک و شناخت بهتر، نیازمند آن است تا آزادی اطلاعات و ارتباط آن با سایر آزادی‌ها به صورتی مفصل‌تر و عمیق‌تر، واکاویده شود.

۱-۱- تعریف و مفهوم آزادی اطلاعات

آزادی اطلاعات اصطلاحی است که نخستین بار در ایالات متحده آمریکا به کار رفته و در مورد محتوای خود نیز تا اندازه‌ای گمراه کننده است. شاید تصور شود که منظور از آن، آزادی همه‌ی انواع اطلاعات است؛ اما این تصور درست نیست، منظور از آزادی اطلاعات، آزادی دسترسی افراد و جامعه به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی و برخی مؤسسات غیر عمومی است.^۱

آزادی اطلاعات و مؤلفه‌ی آن «حق دسترسی به اطلاعات» در معنای توانایی شهروندان در دسترسی به اطلاعات که در اختیار حکومت است، در

سال‌های اخیر توجه ویژه‌ای را به خود جلب کرده است.^۱

با بررسی اسناد بین‌المللی و دکترین حقوقی، می‌توان دو دیدگاه متمایز را در خصوص مفهوم اصل آزادی اطلاعات، مشاهده نمود:

الف- تعریف موسّع: بنابراین، اصل آزادی اطلاعات، عبارت است از جریان عاری از محدودیت داده‌ها در سطح جامعه؛ به گونه‌ایی که تحصیل، انتقال و انتشار آن‌ها به صورت آزادانه، صورت پذیرد که در این صورت، آزادی اطلاعات و حق بر اطلاعات، عبارت از حق افراد و در کسب هرگونه اطلاعات و انتقال و انتشار آزادانه در هر

۱. نمک دوست تهرانی، حسن، آزادی اطلاعات و حق دسترسی، بنیان

مکانی خواهد بود. قطعنامه شماره (۱) ۵۹ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، مصوب سال ۱۹۴۶ میلادی به عنوان نخستین سند بین المللی در عرصه‌ی آزادی اطلاعات، با چنین رویکردی این اصل را متضمن حق جمع آوری، انتقال و انتشار اخبار در هر مکانی دانسته است.^۱

ب) تعریف مضیق: با گذشت زمان، جامعه‌ی بین الملل، ضمن تحدید دامنه‌ی مفهوم آزادی اطلاعات، آن را منحصر بر آزادی شهروندان در دسترسی به اطلاعات نگهداری شده توسط مؤسسات دولتی

^۱. calling of an International confrence on freedom of Information (Resolutions Adopted by The General Assembly During Its first Session ،No ،۵۹ (۱) ،Retri July ۲۲ ،۲۰۱۲ ،from ،[http//daccess- adds- ny- Un. Orgl](http://daccess- adds- ny- Un. Orgl)

نموده است که در این رهیافت آزادی اطلاعات اولاً: تنها شامل آزادی در تحصیل اطلاعات بوده و منصرف از مواردی نظیر انتقال و انتشار آنها می‌باشد و ثانیاً؛ فقط اطلاعاتی در این چارچوب مطمح نظر قرار می‌گیرد که در اختیار مؤسسات وابسته به حکومت بوده و یا کارکرد عمومی دارند. در کنوانسیون دسترسی به مدارک رسمی که در سال ۲۰۰۹ میلادی در «ترومسو» نروژ، توسط شورای اروپا تهیه شد، این نهاد در معنای دسترسی به مدارک نگهداری شده نزد مقامات دولتی، منحصر شد.^۱

۱. council of Europe convention on Access to official Documents ,No,۲۰۵,Ret may ۳ ۲۰۱۴,from: <http://www.conventions.coe.int/treaty/commun/cherchsig>.

لذا بر مبنای تعریف کنونی که مورد وفاق متخصصان عرصه‌ی آزادی اطلاعات نیز واقع شده، می‌توان حق بر اطلاعات را به معنای حق اعتباری دسترسی اشخاص به اطلاعاتی که در اختیار نهادهای دولتی باشد، تعریف نمود.^۱

بنابراین منظور از آزادی اطلاعات، آزادی دسترسی عموم شهروندان به اطلاعات موجود در مؤسسات عمومی، برخی مؤسسات خصوصی (غیر عمومی) و فعالیت بدنه‌ی حکومت درباره اعمال حاکمیت و در عرصه‌ی بین‌المللی و ملی است.

۲-۱-۲ - آزادی اطلاعات و نسبت آن با سایر آزادی‌ها

۱. Right to information, Birkinshaw, Patrick; freedom of information (The Law, the practice and The Ideal), Cambridge university press, fourth Edition (۲۰۱۴)